Les dones, l'esport i els espais públics: absències i protagonismes

ANNA VILANOVA
Master of the Sociology of Sport. University of Leicester (Anglaterra)
Coordinadora de l'Observatori Català de l'Esport, INEFC
Investigadora del Laboratori d'Investigació Social i Educativa
INEF-Centre de Barcelona
anna.vilanova@gencat.cat

SUSANNA SOLER
Llicenciada en Educació Física i en Història
Professora del Departament d'Educació Física
Investigadora del Laboratori d'Investigació Social i Educativa
INEFC-Centre de Barcelona
ssoler@gencat.cat

Anna Vilanova

Susanna Soler

Resum

L'ús i la percepció de l'espai tenen una forta càrrega cultural de gènere, ja que tradicionalment l'espai públic s'ha considerat com a masculí i l'espai privat com a femení. Els resultats de l'estudi que es presenta a continuació reflecteixen encara aquestes circumstàncies, ja que la presència femenina en l'ús esportiu de l'espai públic destaca, precisament, per la seva absència. Tot i així, l'anàlisi de les xarxes socials femenines que es formen a l'espai públic a través de l'esport, revela com es poden generar espais de negociació en que les dones gaudeixen també dels espais de la ciutat per la pràctica esportiva.

Paraules clau

Dones, Espais públics, Esport, Urbanisme, Socialització.

Abstract

Women, Sport and Public Space: Absences and protagonisms

The uses and the perceptions of space carry a strong cultural loading in relation to gender, given that traditionally public space has been considered as masculine and private space, feminine. The results of the study that is presented here still reflect these circumstances in that the extent of female presence among uses of public space for sport precisely highlights this absence. Nonetheless, the analysis of the feminine social networks that are formed via sport in public space through, especially those family and friendship networks, reveals how spaces of negotiation can be generated by sporting practice, where women can also enjoy the spaces of the city.

Key words

Women, Public spaces, Sport, Urban Studies, Socialization.

Introducció: les dones, l'ús i la percepció de l'espai, i la pràctica esportiva

Una de les idees centrals d'aquest monogràfic és que l'espai públic té una dimensió social. En paraules de Jordi Borja i Zaida Muixí, l'espai públic "és un lloc de relació i d'identificació, de contacte entre les persones, d'animació urbana, de vegades d'expressió comunitària" (Borja i Muixí, 2001, pàg. 47). Per aquesta raó, els usos i percepcions de l'espai varien segons les experiències viscudes, de manera que els diversos col·lectius socials tenen un comportament espacial diferent. Cal tenir en compte, aleshores, que les representacions mentals de l'espai no són iguals per tothom, ja que varien segon el gènere, l'edat, la classe social, la identitat ètnica, etc. En aquest article, s'analitza específicament la incidència del gènere en l'ús esportiu de l'espai públic, i es descriu, especialment, el lloc ocupat per les dones en les xarxes socials que han estat objecte d'estudi.

En els jocs i activitats esportives de nenes i nens ja es reflecteix clarament la diferenciació en l'ús de l'espai. Les nenes juguen principalment dins de casa, i al pati de l'escola utilitzen els espais més petits i/o marginals, quedant-se als costats o als racons; els nens, en canvi, acostumen a jugar a fora de casa, i al pati de l'escola utilit-

Tipus de xarxa	Mixta	Predomini homes	Només homes	Total xarxes
Família	9	1	0	10
Amistats	8	28	16	52
Total	17	29	16	62

Taula 1
Composició segons gènere dels diferents tipus de xarxes

zen els espais centrals, més amplis, en els que mostren molta mobilitat (Asins, 1992; Vázquez i Álvarez, 1991). Aquest fet, com senyalen Amparo Tomé i Antonio Ruiz (1996) i Subirats i Tomé (2007), té fortes connotacions de poder i influeix molt en les formes d'utilitzar i percebre els espais.

En l'edat adulta, aquesta diferenciació es posa també en evidència, i els patrons tradicionals de gènere es reprodueixen en l'ús dels espais esportius. A l'hora de practicar esport, la majoria de les dones prefereixen: espais interiors (centres de fitness, sales de manteniment, centres d'associacions no esportives que inclouen activitat física, etc.); instal·lacions pròximes a les seves zones de residència, ja que no els agrada anar als parcs que estan allunyats dels habitatges, especialment de nit; per desplaçar-se solen utilitzar el transport públic, ja que són menys les que disposen de vehicle propi; i habitualment hi van acompanyades amb els seus fills i filles. Els homes, per la seva banda, utilitzen més els espais oberts de lliure accés, fent jogging pels parcs, per exemple; són usuaris dels pavellons i de les grans instal·lacions descobertes, com pistes d'atletisme o camps de futbol; es desplacen a espais més llunyans, utilitzant més el cotxe com a mitjà de transport (Klein, 1993 cfr. Martínez del Castillo i Puig, 1998, pàg. 167).

S'observa com la pràctica esportiva a l'espai públic és un dels territoris en els que la presència femenina destaca per la seva absència. Per una utilització més equitativa d'aquest espai, és necessari entendre la relació de les dones amb l'espai públic i les circumstàncies que l'afavoreixen.

Amb aquesta intenció, ens hem apropat a les xarxes socials en que hi ha dones per saber qui són. A continuació mostrem quins col·lectius de dones trobem a l'espai públic, a quines xarxes estan vinculades, quines són les seves pràctiques més habituals i a quins tipus d'espais solem trobar-les. Per fer-ho, emprem la mateixa base de dades produïda pel conjunt del projecte sobre les xarxes socials vinculades a l'esport en els espais públics de Barcelona l'elaboració de la qual ja ha estat explicada en l'anterior article de Xavi Camino, Gaspar Maza i Núria Puig.

Aspectes quantitatius: l'absència femenina

En els 31 espais analitzats s'han identificat fins a 62 xarxes socials, però cap d'elles està formada únicament per dones. Del conjunt de xarxes identificades se n'han observat 16 formades únicament per homes, 29 en que predominen els homes (amb només una o dues dones), i 17 de mixtes, en les que, si bé hi ha una major presència masculina, hi ha una quantitat important de dones. Fent un càlcul aproximat, en els espais estudiats, s'observa que utilitzen l'espai públic unes 2200 persones de les quals menys de 500 són dones.

Les dades mostren una clara absència de dones practicant esport en els espais públics urbans de la ciutat de Barcelona, de manera que podem dir que aquests segueixen sent, encara, un espai de socialització masculina. *(Taula 1)*

Cal destacar, també, que majoritàriament entre aquestes 17 xarxes mixtes hi predominen dones d'origen català, d'origen espanyol, o bé d'origen sud-americà, però no s'han observat xarxes, ni pràcticament presència, de dones d'altres orígens. D'altra banda, tampoc es troben noies adolescents practicant esport, aquestes "desapareixen" de l'espai públic, si bé si que s'hi fan presents com a espectadores o quan cerquen un espai de flirteig.

A més d'aquesta important diferència quantitativa entre xarxes masculines i mixtes, s'observen també diferències qualitatives. Un 52,9% de les xarxes mixtes són de tipus familiar i, en canvi, de les 45 xarxes en que hi ha un predomini d'homes o només estan formades per homes, només una és de tipus familiar, ja que aquestes majoritàriament són xarxes d'amistats (96,5% i 100% respectivament).

Així, s'observa que en aquells casos en que les dones fan ús dels espais públics, sovint ho fan sense desvincular-se del seu rol familiar. Troben, mitjançant l'esport, una manera d'esborrar la tradicional divisió entre àmbit públic i àmbit familiar.

Les xarxes masculines i les xarxes mixtes, doncs, tenen una composició força diferent, no només pel que

fa al sexe dels seus membres, sinó també pel tipus de relacions que hi ha entre aquests: de família o d'amistat. Aquest fet, d'altra banda, es vincula també amb el tipus d'espais i de pràctiques que s'hi duen a terme, així com el moment que s'hi poden trobar, tal i com es descriu més endavant.

Tipus de xarxes

Tot i trobar quantitativament molt poques dones a l'espai públic, en aquest article volem visualitzar quines són les que en fan ús i els seus perfils. Per fer aquesta descripció, hem diferenciat les xarxes de tipus familiar i les d'amistat.

Xarxes de famílies

En aquestes es troben mares i nenes que, junt amb la resta de la família, utilitzen parcs i places als caps de setmana per sortir i jugar. Hi trobem, doncs, mares que tenen un rol de cura i vigilància, i també les filles, que acostumen a jugar amb la resta de la mainada de la seva edat o els seus pares (a tennis taula, bàsquet, futbol, jocs tradicionals com "Atrapar", o bé van amb patinet o patins amb línia).

Aquests tipus de xarxes es troben a diversos espais urbans estudiats, com el de Diagonal Mar, les Pistes Poliesportives Antoni Gelabert, el Parc de l'Escorxador, el Parc del Clot, els Jardins de Les Infantes, i el Parc de l'Escola Industrial. És destacable, també, el frontó d'Antoni Gelabert, on noies preadolescents d'entre 13 i 14 anys acostumen anar-hi a jugar. Tots aquests espais, com es pot observar, són places, parcs i jardins que són visibles i pròximes a la zona de veïnatge, on es té més sensació de seguretat. Aquestes xarxes els utilitzen, sobretot, a la sortida de la jornada escolar i els caps de setmana, al matí.

Dins d'aquestes xarxes familiars s'observen lleugeres diferències entre les xarxes amb presència majoritària de dones d'origen sud-americà i les xarxes amb dones que majoritàriament han nascut a Catalunya. Les dones llatinoamericanes gairebé juguen sempre, tot i que sovint van amb la mateixa roba de carrer; en canvi les dones catalanes juguen amb poca freqüència, si bé porten roba esportiva. Generalment es situen a la vora que limita l'espai i observen les seves filles i fills, que juguen pel seu compte o amb el seu pare. En alguns casos, com per exemple en una de les observacions fetes al Parc del Poble Nou, la mare cuida i vigila els infants més petits mentre el pare juga amb els fills i filles més grans a bàsquet, futbol o tennis taula, entre altres. Els llocs on seuen a vegades no és mobiliari específic per seure però als límits dels espais s'hi troben rampes, murs, etc. que fan aquesta funció.

Xarxes d'amistats

Dins les xarxes mixtes d'amistats trobem dones joves amb diferents perfils: dones d'origen sud-americà que practiquen esports convencionals i en algunes ocasions s'organitzen en lligues; dones catalanes que practiquen esports considerats postmoderns, com el patinatge en línia o l'escalada; dones d'origen filipí que miren com juguen els homes a softball; i dones grans.

En el primer cas, destaquen les xarxes d'immigrants d'origen equatorià i peruà. Un exemple el trobem ubicat en una pista poliesportiva a l'aire lliure de la Zona Fran-

Noies jugant a bàsquet a les pistes de Can Dragó

Grup mixt jugant a bàsquet a l'Avinguda de l'Estatut

Dones adultes preparant-se per practicar equavòlei al Camp Municipal de Futbol la Clota

ca,[1] on un nombrós grup de dones es reuneix per jugar una lliga de bàsquet mentre al costat es disputa una lliga masculina de futbol. Ja en espais més convencionals, com els que es troben a Can Boixeres (L'Hospitalet), a la Vall d'Hebrón (al Camp de la Guinaueta), o a Trinitat Vella, també es poden trobar lligues femenines de futbol amb un nivell d'organització important.

Junt amb les xarxes formades al voltant del bàsquet o el futbol, també són especialment remarcables les xarxes que s'han creat al voltant de l'*equavòlei*. Aquesta modalitat esportiva, similar al voleibol però amb la xarxa més alta i un altre tipus de pilota, molt estesa a l'Equador, es practica a diferents espais, com el de La Pau, la Plaça de les Matemàtiques, la Via Favència i el Parc de l'Escorxador. A l'espai de La Pau, per exemple, hi havia 4 pistes: a les dues pistes centrals hi jugaven els homes, amb un alt nivell de competitivitat i rivalitat, i a les dues pistes perifèriques si situaven les dones i alguns homes, amb una pràctica més lúdica. En l'*equavòlei*, les dones hi participen en equips mixtes o en equips femenins, tot i que un equip femení no sol competir amb un equip mixte, sinó que els partits són entre equips femenins o entre equips mixtes.

D'altra banda, mentre unes juguen, d'altres s'ocupen del menjar i la beguda, sent una mostra, altra vegada, de la tasca de cura que realitzen tradicionalment les dones. En aquesta vessant organitzativa, és especialment remarcable el paper protagonista d'una de les dones, que juntament amb les seves filles, prepara i s'ocupa del manteniment de les pistes, coordina tots els grups que es van distribuint per l'espai proper i organitza l'alimentació al camp municipal de futbol La Clota, mentre el seu marit s'ocupa del sistema de competició.

En una línia més postmoderna, al Parc del Clot, cada dimarts al vespre hi trobem una nombrosa xarxa formada per petits grups d'homes, dones o mixtes que, de forma semblant a com es feia a les sales de ball de principis del segle xx, busquen conèixer gent, trobar-se, xerrar i passar una estona divertida, de manera que ha donat peu a la creació de diverses parelles. Avui en dia, però, l'activitat que realitzen és la d'aprendre a patinar i patinar pels carrers de la ciutat. En aquest sentit, cada divendres també s'organitza una patinada nocturna per la ciutat que acaba amb un sopar després del qual es va de festa. En aquesta xarxa ja hi trobem certa formalització i, fins i tot, s'han constituït com associació, amb el nom *Patinar Barcelona*. Després dels primers dies en que s'assessora a les persones que arriben de nou a l'espai, se'ls hi proposa que s'associïn, i així poden seguir amb regularitat les activitats que es van organitzant, disposar de material, rebre classes, o seguir els circuits pensats pel club, mitjançant la informació proporcionada a través del lloc web (www.patinar-bcn.org).

En un marc ben diferent, al camí de la Fuixarda, on hi ha diferents vies d'escalada, també s'hi poden veure dones practicant aquest esport. En els darrers 10 anys la presència femenina s'ha incrementat de forma considerable de manera que, si als anys 80 era pràcticament anecdòtica la presència d'alguna dona escalant, avui en dia ja no és estrany trobar-n'hi, essent un reflex de la incorporació de les dones en aquest esport. A la Fuixarda, generalment, hi van amb la parella o bé amb altres amics, i cada cop més, també noies que hi van a entrenar en solitari.

Seguint les pràctiques postmodernes, i més concretament la pràctica de l'skate, tot i que és una activitat majoritàriament masculina, hi destaquen dues germanes, de 15 i 17 anys, que tenen molt bon nivell i per aquest motiu s'han guanyat el prestigi dins la xarxa. Habitualment es mouen per l'*Skatepark* de la Mar Bella.

On també es pot trobar un nombre important de noies és a les platges de la Barceloneta i del Bogatell, jugant a

[1] Aquest espai és un dels que s'ha triat com a part de la mostra per un estudi que realitza el Centre d'Estudis Olímpics de la Universitat Autònoma de Barcelona en el marc del projecte "La participació de la dona immigrant en l'esport a Catalunya: les necessitats i hàbits de pràctica esportiva i l'oferta per a les comunitats llatinoamericanes i musulmanes", en el transcurs de l'any 2007.

volei-platja, en equips mixtes o femenins, a la primavera i a l'estiu.

Finalment, una altra xarxa d'amistats ben diferenciada de les anteriors és la que formen les dones grans. Aquestes juguen a petanca a diversos espais de Barcelona, sent els Jardins de Les Infantes un dels que s'ha estudiat. En aquest cas, són dones del barri que, amb els seus marits o amb les seves amigues, s'apropen a les pistes de petanca on s'organitza una partida masculina i una partida femenina, ja que segons les mateixes protagonistes ells tiren de més lluny i a elles els va millor tirar de més a prop. Tot i així, s'ha constatat que en altres espais es realitzen partides mixtes.

Noia apunt per practicar skate a l'skatepark de la Mar Bella

Conclusions

Al llarg de la història, i en totes les cultures, la relació de les dones amb l'espai públic ha estat una relació problemàtica que ha arribat fins els nostres dies. Al món occidental, la societat industrial va comportar una clara divisió entre l'àmbit públic, el de la producció, destinat a l'home, i l'àmbit privat, el de la reproducció, destinat a la dona.

El disseny de l'espai públic ha estat a mans dels homes, i aquests hi han reflectit els seus interessos i necessitats (Garcia-Ramon, Ortiz i Prats, 2004). Les dones, en canvi, apareixen en la planificació urbana com a objectes, no com a subjectes. Elles no han decidit sobre la utilització de l'espai de manera que la mateixa construcció de les ciutats ja és producte de, i produeix, les relacions entre homes i dones.

L'ús i la percepció de l'espai públic tenen clares connotacions de gènere i són una mostra de la relació jeràrquica entre allò masculí i allò femení, menys valorat socialment. El diferent significat de les expressions "home públic" i "dona pública", n'és un clar exemple.[2] La relació de les dones amb l'espai públic, doncs, reflecteix, alhora que reforça, el lloc de les dones en la societat.

La gran absència femenina observada en aquesta investigació posa en evidència la necessitat d'un disseny urbanístic que tingui en compte les necessitats i interessos de les dones: espais no dominats per les activitats tradicionalment masculines, com camps de futbol; espais en que es pugui combinar l'activitat en família amb l'activitat lúdicoesportiva; espais segurs i pròxims a les zones d'habitatge; etc.

Grup de dones grans jugant a la petanca a la Plaça Gaudí

Tenint en compte aquest fet, la creació d'uns espais que no obliguessin a fer la tradicional divisió entre àmbit públic i àmbit familiar seria un bon mecanisme per aconseguir apropar més les dones als espais públics. El disseny de l'espai és important a l'hora d'aconseguir que les dones s'apropin a l'espai públic, ja que el fet que la seva experiència amb la ciutat sigui saludable o dolorosa depèn, en gran part, de si els ofereix "accés a la creativitat i a l'autonomia" (Dupláa, 1996, pàg. 141).

L'estudi de les protagonistes que ocupen l'espai pú-

[2] Mentre que "home públic" fa referència a un home famós, un polític o un professional que realitza una activitat valorada per aquest personatge abstracte que és el públic, una "dona pública" té connotacions negatives i fa referència a una dona que és accessible a tots, que es dedica a la prostitució.

blic fent esport ens permet observar que la seva intenció és bàsicament lúdica o per estar en família, de manera que es reprodueixen, així, els esquemes de socialització clàssics. La pràctica esportiva a l'espai públic però, pot ser també una gran alliberadora per a les dones, ja que les pot apartar del seu aïllament a la vida domèstica. Al llarg del darrer terç del segle xx, en el que s'ha produït el que Victòria Camps (1998) anomena la "revolució de les dones", aquestes han anat guanyant espais respecte les generacions anteriors arribant, finalment, a l'espai públic, al carrer. En aquesta línia, on es troben més dones és en els contexts postmoderns, en activitats com els patins en línia o l'escalada. Aquestes pràctiques i espais públics s'han convertit en espais de negociació cultural, tal i com succeeix, des de fa anys, en els bars. Aquests espais de negociació contribueixen a l'anomenada "deconstucció del gènere"; és a dir, a trencar l'associació estereotipada entre un determinat tipus d'activitat o espai i un únic gènere.

Així doncs, Barcelona també ha experimentat aquest procés, tal i com es desprèn de la veu testimonial de Montserrat Roig, recollida per Christina Dupláa (1996, pàg. 142): "Barcelona és el testimoni d'aquestes conquestes femenines i d'aquestes lluites per l'autonomia; és, sens dubte, còmplice de l'alliberació de les seves dones".

Sens dubte, però, a partir d'aquest estudi exploratori calen treballs de recerca més aprofundits i específics sobre quina és la participació femenina en les activitats esportives a l'espai públic i com és l'experiència de les dones que hi podem trobar.

Bibliografia

Asins, C. (1992). La ocupación diferencial del espacio en educación física. A *L'ensenyament de l'educació física. Ponències de les IV Jornades Internacionals de coeducació* (pàgs. 183-193). València: Institut Valencià de la Dona - Universitat de València.

Borja, J. i Muixí, Z. (2001). *Espai públic: ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Camps, V. (1998). *El siglo de las mujeres*. Madrid: Ediciones Cátedra.

Dupláa, C. (1996). *La voz testimonial en Montserrat Roig*. Barcelona: Icaria.

García-Ramon, M. D.; Ortiz, A i Prats, M. (2004). Urban planning, gender and the use of public space in a peripherial neighbourhood of Barcelona. *Cities* (21), 215-223.

Klein, M.-L. (1993). Social-spatial conditions affecting women's sport: the case in the Ruhr area. *International Review for the Sociology of Sport* (28/2-3), 145-158.

Martínez del Castillo, J. i Puig, N. (1998). Espacio y tiempo en el deporte. A García Ferrando, M.; Puig, N. i Lagardera, F. (coord.), *Sociología el deporte* (pàgs. 151-178). Madrid: Alianza Editorial.

Subirats, M. i Tomé, A. (2007). *Balones Fuera*. Barcelona: Ediciones Octaedro.

Tomé, A. i Ruiz, A. (1996). El espacio de juego: escenario de relaciones de poder. *Aula* (52 – 53), 37 – 41.

Vázquez, B. i Álvarez, G. (coord.) (1991). *Guía para una Educación Física no sexista*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.